

СИЛИСТРА КАТО ВОЕННОАДМИНИСТРАТИВЕН И ЦЪРКОВЕН ЦЕНТЪР И ХРИСТИЯНСКОТО НАСЕЛЕНИЕ В ГРАДА И РАЙОНА (НАЧАЛОТО НА XV – НАЧАЛОТО НА XVIII В.)

Тервел Попов

Стратегическото значение на гр. Силистра и неговите богатства го превръщат в желана цел за много народи. В България няма друг град, който да е преживял толкова завоевания, разорения и смени на властта. Градове с подобна съдба са рядкост и в Европа. Въпреки всички исторически превратности, Силистра не губи важната си роля през вековете.

В редица изследвания и публикации, посветени на града, е отделено значително място на неговото развитие през османския период¹. Настоящата работа няма претенцията да представи цялостна панорама на живота в Силистра през тези столетия. Тук ще бъдат разгледани значението на дунавския град като голям военноадминистративен център на Османската империя и важно църковно средище в българските земи от началото на XV до началото на XVIII в., а също така и ролята на тамошните християни в защитата му и в неговия обществен живот. В този контекст ще се обърне внимание на техните духовни и светски първенци, както и на „привилегированите“ групи християнско население (войнуци, дервентджии и др.). Ще се отдели място и на връзките на Силистренската митрополия с Влашкото княжество. За целта ще бъдат използвани някои по-малко познати в българската историческа наука извори и изследвания, които ще хвърлят допълнителна светлина върху тези въпроси.

Дръстър (дн. Силистра) е един от най-големите военноадминистративни и църковни центрове на средновековното Българско царство. Най-вероятно в Дръстър са били „преславният дом на Дунав“, издигнат от кан Омуртаг (814–831)² и резиденцията на българския патриарх след 927 г.³ През IX – X в. градът е средище на обширен комитат, който освен дн. Добруджа, обхваща междуречието Дунав-Днестър, достигайки може би чак до р. Днепър⁴. В XI – XII в. Дръстър е център на византийската тема Паристрион (Подунавие)⁵. През 1153 г. арабският географ ал-Идриси (1100–1165) го описва като цветущ град „с обширни местности, с многолюдни пазари, с изобилие от средства за препитание, с великолепни постройки и съвършени жилища“⁶. При възобновеното Българско царство (XII – XIV в.) Дръстър отново е мощна твърдина. На цар Иван Шишман (1371–1395) се приписват думите: „Силистра надминава всички мои градове както по големина, така и по великолепието настройките, богатството на жителите и

¹ Кузев, А. Дръстър. // Български средновековни градове и крепости. Т. I. Градове и крепости по Дунав и Черно море. Съставители А. Кузев, В. Гюзелев. Варна, 1981, с. 177 – 196; Димитров, С., Жечев, Н., Тонев, В. История на Добруджа. Т. 3. София, 1988; Илиев, Б. Силистра. Летопис за непокорния град. София, 1989; Липчев, Р. Възрожденска Силистра. Силистра, 2004; Atanasov, G. Durostorum-Dorostol(os)-Drastar/Dristra-Silistra. The Danubian Fortress from the Beginning of the 4th to the Beginning of the 19th c. // Corpus of Ancient and Medieval Settlements in Bulgaria. Vol. 2. Sofia, 2014, p. 493 – 587; Фра-Lisseanu, G. Incercare de monografie asupra cetății Drâstorul-Silistra. București, 1913.

² Бешевлиев, В. Прабългарски епиграфски паметници. София, 1981, с. 128 – 129; Атанасов, Г. Дръстър (Силистра) и дунавската резиденция на българските ханове през първата половина на IX в. // Археология, 2012, № 1, с. 28 – 45.

³ Атанасов, Г. Християнският Дуросторум-Дръстър. Доростолската епархия през Късната античност и Средновековието. Варна, 2007, с. 149 – 161, 169 – 176.

⁴ Николов, Г. Н. Централизъм и регионализъм в ранносредновековна България (края на VII – началото на XI в.). София, 2005, с. 90.

⁵ Мутафчиев, П. Съдбините на средновековния Дръстър. // Мутафчиев, П. Избрани произведения. Т. II. София, 1973, с. 73 – 74.

⁶ Недков, Б. България и съседните ѝ земи през XII в. според „Географията“ на Идриси. София, 1960, с. 79.

също по крепостта, която е най-добрата и най-прочутата⁷. В Средновековния Дръстър живее многобройна и силна българска аристокрация. През 971 г. руският княз Светослав Игоревич (ок. 945–972) подозира, че дръстърските боляри могат да му изменят и погубва в града „около триста души мизи [българи], които се отличавали по род и влияние“⁸. Възможно е преди заемането на търновския престол цар Теодор Светослав Тертер (1300–1322) да е имал владение с център Дръстър⁹. През 70-те години на XIV в. синът на деспот Добротица – Йоан (Иванко) Тертер, е господар на града и прилежащата област¹⁰. Обособяването на Дръстър като средище на самостоятелни и полусамостоятелни владения, стратегическото му разположение и неговата силна укрепеност дават допълнително самочувствие на тамошното болярство. Много златни и сребърни обици, пръстени, гривни и колани, открити в Силистра и в крепостта на съседния дунавски остров Пъкуюл луй Соаре, свидетелстват за богатството и изискания вкус на местната аристокрация¹¹.

Дръстър е владян от влашкия господар Мирчо I Стари (1386–1418) в периода от 1389 г. до 1391 г.¹² и отново е превзет от него след османската военна катастрофа при Анкара през 1402 г. С господството си над големия град воеводата приема част от българското държавно „наследство“. В грамоти на български език Мирчо I гордо се титулува „Дръстру граду владелец“, „Дръстру граду господин“ и дори „Дръстру граду самодържец“¹³. Властта на воеводата в града се представлява от кефалия¹⁴. Тази титла се среща във Влахия единствено за управителите на Дръстър и трябва да се свърже с приемствеността между българското и влашкото управление на дунавската крепост. Вероятно влашкият кефалия, резидиращ в Дръстър, е управлявал не само града, но и областта около него, част от дн. Добруджа, която по това време е под властта на Мирчо I. По-скоро този кефалия не е български болярин, а влашки сановник, изпратен в града от воеводата. Но той сигурно разчита на българските първенци и жители на Дръстър при организирането на неговата защита. Изглежда дръстърският кефалия играе важна роля в отблъскването на едно османско нападение над града. Все пак решаваща е намесата на Мирчо I, за която свидетелства каменен надпис на гръцки език, открит в Силистра. От него научаваме, че през 6916 г. от сътворението на света (1 септември 1407 – 31 август 1408 г.) над Дръстър е надвиснала голяма опасност и градът е спасен с пристигането на „Мирчо, велик воевода и господар на цяла Угровлахия“¹⁵.

Влашкото господство над Силистра се оказва ефимерно. След като през 1419/1420 г. султан Мехмед I (1413–1421) си връща града, той става средище на санджак, който е твърде обширен. В османски дефтер от 1526 – 1529 г. Силистренският санджак включва 11 кази, наречени по имената на главните си градове: Акерман (дн. Белгород Днестровский в Украйна), Килия, Анхиало (дн. Поморие), Силистра, Провадия, Варна, Хърсово, Карнобат, Месемврия (Несебър), Айтос и Русокастро. В друг регистър, от 1530 г., санджакът отново обхваща 11 кази: Акерман, Килия, Хърсово, Силистра, Варна, Анхиало, Карнобат, Айтос, Русокастро, Провадия и Ямбол¹⁶. Тамошният санджакбей

⁷ Кузев, А. Дръстър, с. 191.

⁸ ГИБИ V София, 1964, с. 265.

⁹ Кръстев, Л. Теодор Светослав – просопографски бележки за времето преди възцаряването му. // Търновска книжовна школа. Т. 11. Пространства на паметта. Велико Търново, 2019, с. 476.

¹⁰ Билярски, И. Институциите на средновековна България. Второ българско царство (XII – XIV век). София, 1998, с. 79 – 84; Атанасов, Г. Добруджанското деспотство. Към политическата, църковната, стопанската и културната история на Добруджа през XIV век. Велико Търново, 2009, с. 133 – 142.

¹¹ Атанасов, Г. Добруджанското деспотство, с. 264 – 266.

¹² Мутафчиев, П. Съдбините, с. 98 – 101; Кузев, А. Дръстър, с. 191.

¹³ Documenta Romaniae Historica. В. Țara Românească. Vol. I. (1247 – 1500). București, 1967, p. 63, 70, 73, 75, 80.

¹⁴ Ibidem, p. 64.

¹⁵ Barnea, I., Ștefănescu, Ș. Din istoria Dobrogei. Vol. III. București, 1971, p. 370 – 371.

¹⁶ Țepescu, A. Integrarea imperială otomană a teritoriilor din sud-estul Europei. Sangeacul Silistra (sec. XV –

има важно място във военните действия на османците отвъд Дунав¹⁷. С разширяването и утвърждаването на османската власт на север от дунавските устия, Силистра се издига в края на XVI в. до център на огромен еялет (бейлербейство), който се простира от Източна Тракия на юг до гр. Видин на запад и Днепър на североизток, обхващайки отвъддунавската територия с градовете Килия, Акерман, Бендер, чак до Ози/Узи (дн. Очаков в Украйна)¹⁸. В „Описание на България“ (1598 г.), чийто автор е познат с името „Геор. Март. Рагузиум“, има следното сведение: „България се дели на три санджака: първият надхвърля другите два и се нарича Силистрия, негов главен град е Силистра край Дунав, седалище на бег и кадия“¹⁹. В биографията (1599 г.) на влашкия воевода Михаил Храбри (1593–1601), написана от немския лекар и философ Балтазар Валтер (1558–ок. 1631), също се отбелязва, че дунавският град е център на санджак²⁰. В средата на XVII в. османският писател и пътешественик Евлия Челеби (1611–1682) посочва, че Силистра е „седалищен град на Ози еялет“ и допълва, че този еялет има следните санджаци: Видин, Никопол, Кърк-килисе (Лозенград), Бендер, Акерман, Ози, Кълбудан (Кълбурун) и Силистренския, който се управлява непосредствено от пашата. Евлия Челеби твърди, че Влахия и Молдова също влизат в бейлербейството като санджаци, но не пропуска да изтъкне тяхната автономия²¹. В началото на XVIII в. еялетът обхваща санджаците Ози, Силистра, Видин, Никопол, Кърк-килисе, Чирмен, Виза²². Османският учен Мустафа бен Абдаллах (1609–1657), известен също като Кятиб Челеби и Хаджи Калфа, описва Силистра като „голям град на дунавския бряг, в равнина, граница откъм Молдова и Влашко; понеже този град е най-добрият от всички, разположени край Дунава, избран е за главен град на санджака. Тук е седалището на бейлербея на околния санджак, който защитава ислямските граници“²³. В географска карта от 1687 г. на френския учен Пиер дю Вал (1618–1683) при Силистра има надпис: „Доростеро е резиденция на пашата“²⁴. Бележитият молдовски интелектуалец Димитрий Кантемир (1673–1723), господар на Молдова (1693, 1710–1711) подчертава, че управителят, който резидира в дунавския град, според обичая е винаги сераскер (главнокомандващ на османската армия с ранг на паша с две или три конски опашки)²⁵.

Силистренските бейлербейове защитават северните граници на Османската империя (там военните действия никога не спират, а сблъсъците между казаци и татари са ежедневие), предприемат походи срещу Полша, Русия и казаците и осигуряват надзора над васалните княжества Влахия и Молдова²⁶. Румънският учен Николае Йорга (1871–

XVI). București, 2013, p. 64. Казите в Силистренския санджак – Акерман, Килия, Анхиало, Силистра, Провадия, Варна, Хърсово, Карнобат, Месемврия, Айтос и Русокастро, вж. също у Gökbiçgin, M. T. Kanuni sultan Süleyman devri başlarında Rumeli eyaleti, livaları, şehir ve kasbları. // Belleten, 77, 1956, p. 254 – 255.

¹⁷ Димитров, С., Жечев, Н., Тонев, В. История на Добруджа 3, с. 80 – 82; Цфра-Lisseanu, G. Incercale, p. 157; Цprescu, A. Integrearea, p. 53, 115.

¹⁸ Ibidem, p. 55, 64; Димитров, С., Жечев, Н., Тонев, В. История на Добруджа 3, с. 12 – 14; Середа, А. Силистренско-Очаковският еялет през XVIII – началото на XIX в. Административно-териториално устройство, селища и население в Северозападното Причерноморие. София, 2009, с. 68 – 70.

¹⁹ Маджарски пътеписи за Балканите (XVI – XIX в.). Подбор, превод и коментар П. Миятев. София, 1976, с. 26.

²⁰ Цăriu Ilarianu, A. Tezauru de monumente istorice pentru România. T. I. București, 1862, p. 16.

²¹ Гаджанов, П. Пътуване на Евлия Челеби из българските земи през средата на XVII в. // ПСп БКД, 1909, № 70, с. 660.

²² Kiliç, O. 18. Yüzyilin İlu Yarisinda Osmanlı Devlet' nin İdari Taksimatı. Eyalet ve Sancak Tevcihati. Elazığ, 1997, p. 50.

²³ Аргиров, С. Румелия и Босна. Географски описал Мустафа бен Абдуллах Хаджи Калфа. // Архив за поселищни проучвания, I, 1938, № 2, с. 79.

²⁴ Стоименов, Д. Атлас. Българските земи в европейската картографска традиция (III – XIX в.). София, 2008, с. 272, III. 14.

²⁵ Cantemir, D. Descriptio Moldaviae/Descrierea Moldovei. București, 1973, p. 88 – 89. Вж. също Цфра-Lisseanu, G. Incercale, p. 156.

²⁶ Цфра-Lisseanu, G. Incercale, p. 156.

1940) подчертава, че пашата на Силистра представлява „върховната турска власт на север от Дунав“²⁷. Този османски сановник е „инструмент“ на Високата порта за въздействие върху влашките и молдовските владетели²⁸. Често той играе главна роля при издигането и свалянето им. Най-яркият пример е намесата на Абаза Мехмед паша през 1632 – 1634 г., за която ще стане въпрос по-нататък, но това не е изолиран случай, а утвърдена практика на силистренските бейлербейове. През 1616 г. Скендер паша, подкрепен от влашка войска, разгромява при Дръгшан обединените полско-молдовски сили и пленява воеводата Александър Мовила (1615–1616)²⁹. Друг паша на Силистра се намесва в противоборството между двама от най-силните и почитани владетели в историята на Дунавските княжества – влашкия господар Матей Басараба (1632–1654) и молдовския воевода Василий Лупу (1634–1653), който се стреми да наложи сина си Йоан на престола в Букурещ³⁰. Силистренските управители строго наблюдават владетелите на Влахия и Молдова да бъдат верни на Портата и да спазват васалните си задължения. Красноречив е примерът с молдовския господар Михаил Раковица (1703–1705, 1707–1709, 1716–1726), който по време на второто си управление е обвинен в измяна от пашата на Силистра и детрониран³¹. Контролът над двете княжества се осъществява чрез османските твърдини на Днестър и по двата дунавски бряга. Сред задълженията на влашките и молдовските воеводи са да изпращат бойци за кампаниите на силистренските бейлербейове³² и да снабдяват със зърно и други провизии съседните турски крепости³³. И не на последно място – редовно да посещават и даряват османските управители в Силистра, за да спечелят тяхната благосклонност³⁴. Традиционни дарове („пешкеш“) в пари, коне, скъпи кожи и т.н. господарите на Влахия и Молдова изпращат и на султана, неговата майка („валиде султан“), великия везир, дефтердаря и други османски сановници, включително на управниците на турските гранични твърдини по Дунав и Днестър, подчинени на силистренския бейлербей³⁵. Управителите на Силистра трябва да защитават Дунавските княжества от нападения, тъй като те са част от Османската империя. През 1668 г., по заповед на султана, пашата потегля срещу орда от 2000 ногайски татари, нахлули в Молдова³⁶. Полските армии, навлезли в Молдовското княжество, също се сблъскват с военните сили на силистренските бейлербейове. Скендер паша побеждава поляците в тежки и кръвопролитни сражения³⁷.

Едно от главните задължения на управителите на Силистра е да се противопоставят на нападенията на казаците, които през XVI – XVII в. разоряват и плячкосват много черноморски градове, влизащи в Силистренския санджак: Варна, Каварна, Балчик, Кюстенджа, Бабадаг, Анхиало и др.³⁸ С успешните си действия в отблъскването на

²⁷ Iorga, N. Studii istorice asupra Chilieii și Cetății-Albe. București, 1900, p. 231.

²⁸ Фра-Lisseanu, G. Incercale, p. 164 – 165.

²⁹ Летопись земли Молдавской. Перевод летописи с молдавского М. Лупашко по тексту „Мирон Костин“ (Опере). Кишинэу, 1989, с. 36; Stati, V. Istoria Moldovei în date. Chișinău, 1998, p. 115.

³⁰ Летопись земли Молдавской, с. 83 – 84.

³¹ Cantemir, D. Descriptio Moldaviae/Descrierea Moldovei, p. 144 – 145.

³² Гаджанов, П. Пътуване, с. 660; Фра-Lisseanu, G. Incercale, p. 166.

³³ Costin, M. Istorie în versuri polone despre Moldova și Țara Românească. – Academia Română. Memoriile secțiunii istorice. Ser. III. T. X. București, 1929, p. 119.

³⁴ Фра-Lisseanu, G. Incercale, p. 162, 167, 204.

³⁵ Instituții feudale din Țările Române. Dicționar. București, 1988, p. 359.

³⁶ Iorga, N. Studii istorice, p. 231; Фра-Lisseanu, G. Incercale, p. 166.

³⁷ Османская империя в первой четверти XVII века. Сборник документов и материалов. Составители Х. М. Ибрагимбейли, Н. С. Рашба. Москва, 1984, с. 54 – 56; Летопись земли Молдавской, с. 35 – 38, 41 – 46.

³⁸ Димитров, С., Жечев, Н., Тонев, В. История на Добруджа 3, с. 82, 84 – 85; Тютюнджиев, И. Казашки военни акции по българското Черноморие през първата половина на XVII в. // Страници от историята на българите в Северното Причерноморие. Велико Търново, 1996, с. 98 – 101; Ковачев, Г. Казашки набези по Западното черноморско крайбрежие през първата половина на XVII в. // Acta Musei Varnaensis. История и култура на България и българите (IX – XIX в.). Исторически изследвания и археологически приноси в памет на проф. В. Плетньов, XIII, 2019, № 2, с. 233 – 247.

казашките набези се отличава Мелек Ахмед паша³⁹.

Евлия Челеби описва обширния, изграден от дърво сарай на тамошните паши: „Всичките дворци [в Силистра] са двуетажни и са направени от греди и дъски. Пашовският дворец има един доста широк двор, един малък диван, седемдесет стаи за слуги и един малък хамам. Всичките стаи са снабдени с печки, понеже зимата тук е люта“⁴⁰. Конрад Якоб Хилтебранд споменава, че силистренският паша е придружаван от внушителна и пъстра свита, съставена от турски сановници, чернокожи служители и дори ренегати-немци⁴¹.

Освен в Силистра, пашите резидират за определени периоди и в Очаков, Акерман, Бендер, Бабадаг⁴². Наличието на няколко резиденции на стратегически места е обусловено от необходимостта от по-ефикасно управление и контрол на внушителното по обхват бейлербейство и от военните действия на север, водени от османците. Трябва да се отбележи, че могъществото на тамошните бейлербейове се дължи не само на огромната територия, която управляват, а и на факта, че в техния еялет са концентрирани голям брой от най-мощните и най-значимите османски твърдини – Силистра, Видин, Никопол, Русе, Гюргево, Браила, Измаил, Акерман, Бендер, Очаков и др.

Има случаи за османски управители на Силистра да бъдат поставяни люде от владетелски и благороднически родове, включително християнски. Още докато е молдовски господар, Илияш II Рареш (1546–1551) клони към мюсюлманската религия, обкръжава се с турски съветници, хули християнската вяра и духовниците, демонстративно не спазва постите, преследва болярите. След като губи престола, той приема исляма под името Мехмед и през 1551 г. е назначен от султана за силистренски санджакбей, където се задържа около две години⁴³. В края на 1621 г.⁴⁴ Кантемир-мурза, един от основателите на Буджакската орда и потомък на златноординския темник Едигей, е поставен за управител на Силистренското бейлербейство. При неговото управление центърът на еялета временно се премества в днестърската крепост Бендер⁴⁵, разположена в съседство с татарите в областта Буджак (дн. Бесарабия). Един от парадоксите на историята е, че този враг на християнството най-вероятно е баща на молдовския воевода Константин Кантемир (1685–1693) и дядо на прочутия Димитрий Кантемир⁴⁶. Кантемир-мурза печели страховита слава с вихрените си набези в полските гранични земи и представлява постоянна заплаха за тях дори в мирно време⁴⁷. Според някои мнения, опирайки се на военната си сила и водейки своя собствена политика, татаринът прави опит да създаде отделна политическа формация под върховенството

³⁹ Гаджанов, П. Пътуване, с. 672; Димитров, С., Жечев, Н., Тонев, В. История на Добруджа 3, с. 85; Ковачев, Г. Казашки набези, с. 243 – 244.

⁴⁰ Гаджанов, П. Пътуване, с. 664.

⁴¹ Немски и австрийски пътеписи за Балканите (XVII – средата на XVIII в.). Увод, подбор и коментар М. Йонов. София, 1986, с. 78 – 79.

⁴² Челеби, Э. Книга путешествия (Извлечения из сочинения турецкого путешественника XVII века). Вып. 1. Земли Молдавии и Украины. Москва, 1961, с. 110 – 111; Аствацатуров, Г. О. Почему молчал Боплан? // *Stratum plus*, 2000, № 5, с. 440 – 442; Същият. Бендерская крепость. Бендеры, 2007, с. 68 – 69; Середа, А. Силистренско-Очаковският еялет, с. 65 – 66, 70 – 71.

⁴³ Ureche, G. *Letopiseșul Țării Moldovei*. București, 1958, p. 156; Славяно-молдавские летописи (XV – XVI вв.). Москва, 1976, с. 95 – 99; Țira-Lisseanu, G. *Incercale*, p. 156 – 157; Димитров, С., Жечев, Н., Тонев, В. История на Добруджа 3, с. 81.

⁴⁴ Османская империя, с. 207; Димитров, С., Жечев, Н., Тонев, В. История на Добруджа 3, с. 84; Аствацатуров, Г. О. Почему, с. 441; Същият. Бендерская крепость, с. 68; Середа, А. Силистренско-Очаковският еялет, с. 71.

⁴⁵ Аствацатуров, Г. О. Почему, с. 440 – 442; Същият. Бендерская крепость, с. 68 – 69; Середа, А. Силистренско-Очаковският еялет, с. 71.

⁴⁶ За родословието на фамилията Кантемир с публикувани нови източници вж. Ангели, Ф. Эпоха и новая трактовка родословия Кантемиров: конец XIV – первая половина XVII вв. Кишинев, 2010.

⁴⁷ Османская империя, с. 55, 59 – 60, 100 – 101, 110 – 113, 121 – 122, 129, 134, 160 – 161.

на Османската империя⁴⁸. За пръв път Високата порта го сваля от бейлербейския пост в 1623 г. заради самоволните му нападения в полските предели, а на негово място поставя Кенан паша. През 1628 г. Кантемир-мурза повторно е назначен на същата длъжност⁴⁹. В края на 1629 или началото на 1630 г. той отново е заменен, този път от Муртаза паша⁵⁰, но Буджак остава под негов контрол. В края на 1630 г. Мирон Барновски пише от гр. Хотин на един полски сановник: „Вестите, които имам от моите пратеници, които отиват и се връщат от Турция, предоставям на вашето знание. Муртаза, силистренски паша, почива на Дунав с около 15 000 турци. Кантемир [мурза] е в Буджака, готов, чака хубаво време, за да се отправи срещу християните“⁵¹. Кантемир-мурза се чувства достатъчно уверен и самостоятелен при верните си буджакски татари, за да напада не само християнските държави, но и да тревожи Високата порта с дълбоките си рейдове на османска територия. След няколко похода на османците и техните васали срещу него, непокорният татарин е екзекутиран в Цариград (1637 г.)⁵². През 1632 г. султанът назначава за силистренски паша влиятелния Абаза Мехмед, който произхожда от знатен абхазки род. Той е покровител на влашкия господар Матей Басараба и му помага с военна сила да заеме престола. Молдовският воевода Мирон Барновски (1626–1629, 1633) също търси помощта на пашата, но намира смъртта си, наклеветен от Абаза Мехмед пред султана, че е полско протеже⁵³. Впоследствие Василий Лупу става владетел на Молдова с подкрепата на този могъщ османски сановник⁵⁴. През 1633 г. Абаза Мехмед потегля срещу полската крепост Каменец (дн. гр. Каменец Подолский в Украйна), като към армията му се присъединяват власи, молдовци и татари. Твърдината устоява и пашата безславно се завръща в Силистра⁵⁵. На следващата година е убит по заповед на султана⁵⁶. От 1636 г. има сведение за друг османски управител в Силистра. Полският велможа Освийецим минава през българските земи и отбелязва важни факти за знатния произход на тогавашния силистренски паша Алел и неговото могъщество и полусамостоятелност. Според Освийецим, пашата е родом грък и произлиза от високопоставена фамилия. Притежава огромно имущество в историко-географската област Македония, което се изразява в 300 населени места под негова власт и несметно количество добитък – 60 000 овце, 30 000 биволи, 10 000 кучета за пазене на стадата, много коне и камили. „При такова имане“ – пише полякът – „е дошъл до такова достойнство, та го цесарят турски сторил силистренски паша и му дал цялото това Силистренско господарство, което се простира от Дунава до Стамбул“. Султанът често иска на управителя големи „заеми“, а когато пашата накрая отказва да плаща, изпраща хора да го погубят. Тогава бейлербей на Силистра се опълчва на своя повелител, разчитайки на военната си мощ и на 4000 изпитани бойци, придружаващи го навсякъде⁵⁷. Това сведение на Освийецим показва самочувствието на силистренските паши, които управляват огромна територия и разполагат със значителна военна сила. Действията на Кантемир-мурза и Алел свидетелстват, че могъществото на тамошните управители тласка някои от тях към отцепничество доста преди „Смутното време“.

⁴⁸ Паламарчук, С. В. Забытая земля. Историческая область Бессарабия. Одесса, 2008, с. 149.

⁴⁹ Сапожников, И. Османский Татарбунарский замок XVII – XVIII вв.: историко-топографический очерк. // *Tyragetia. Istorie Muzeologie. S. N.*, 2019, № 2, p. 11.

⁵⁰ Corfus, I. Documente privitoare la istoria României culese din arhivele polone. Secolul al XVII-lea. Vol. 2. București, 1983, p. 130.

⁵¹ *Ibidem*, p. 130.

⁵² *Летопись земли Молдавской*, с. 81; Аствацатуров, Г. О. Почему, с. 442.

⁵³ Wasiucionek, M. *Politics and Watermelons. Cross-Border Political Networks in the Polish-Moldavian-Ottoman context in the Seventeenth Century*. Florence, 2016, p. 121 – 128; *Летопись земли Молдавской*, с. 71 – 73.

⁵⁴ *Летопись земли Молдавской*, с. 78.

⁵⁵ Documente turcești privind istoria României. Vol. I (1455 – 1774). Întocmit M. A. Mehmed. București, 1976, p. 158 – 159; Челеби, Э. Книга путешествия 1, с. 54; *Летопись земли Молдавской*, с. 76 – 77.

⁵⁶ *Летопись земли Молдавской*, с. 80.

⁵⁷ Кесяков, Х. Пътуване през Българско през 1636 г. // ПСП БКД в Средец, 1886, № 19-20, с. 65.

Силистра същевременно е митрополитски престол, който през втората половина на XVII и началото на XVIII в. има екзархийски права над Влахия и Молдова⁵⁸. По време на османското владичество този престол е подчинен на Цариградската патриаршия, но неговите дълбоки традиции го издигат сред най-авторитетните в българските земи⁵⁹. Някои автори обръщат внимание на двойното значение на дунавския град през османската епоха – като военноекзистивен и като църковен център. През 1659 г. никополският католически епископ и книжовник Филип Станиславов (1608/1610–1674) отбелязва: „Доросторум или Силистра, архиепископски град на брега на Дунав, в който резидира пашата на Мизия“⁶⁰. В доклад от 3 август 1666 г. католическият архиепископ Франческо Соимирович (1614–ок. 1674) отделя място на „град Дуросторо на брега на Дунава, наречен Силистра, също митрополитски град със свой гръцки архиепископ [...] Тук пребивава пашата, който пази границите. Градът е много голям и населен, с много народности“⁶¹. Димитрий Кантемир посочва: „Всички паши, на които е поверена защитата на северните провинции на Отоманската империя срещу Полша, се наричат „паша на Силистра“ [...] [В Силистра] има гръцки митрополит“⁶². Подобни данни изнасят и някои гръцки учени. В „Стара и нова география“ (1696 г.) на Мелетиос Митру (1661–1714) има следното сведение: „...Дриста или Тиристи, град, прочут днес, притежаващ митрополитски престол, въпреки че първо е бил епископия на търновския митрополит. Той е и резиденция на пашата и турците го наричат Силистра“⁶³. Маркос Катсаитис (1717–1787) описва Силистра през 1742 г. като „град прочут, резиденция на паша и митрополитска катедра“⁶⁴. В първи том на „Модерна география“ (1791 г.) от Григориос Констандас (ок. 1758–1844) и Даниил Филипидис (ок. 1755–1832) пише: „Дриста или Силистра, забележителен град на България, пашалък, седалище на митрополит, главен град на едноименна провинция“⁶⁵.

При османското господство архиереите разполагат с правомощия в семейно-брачните, наследствените и религиозните отношения, имат управленска и наказателна власт над миряните и клира, грижат се за църквите, манастирите и училищата⁶⁶. Водещото място на митрополита в църковните и гражданските дела на силистренското християнско население е показано в един руски документ от времето на Руско-турската война (1828 – 1829 г.), когато е завладяна и Силистра: „Положение за учредяване на окръжни и областни управления в завзетите откъд Балкана провинции“ (18 юли 1829 г.). Освен руските чиновници, в окръжното земско управление влизат местният архиерей или друг духовник, гражданският чиновник, „от когото зависело управлението на християните преди завземането на края от руската армия“, „двама или трима от знатните жители“, определени от архиерея или местния чиновник, т.е. „всички лица, които са били на длъжност при предишното управление на християните, и по нареждане на окръжното управление ще изпълняват същите длъжности и в същия ред, както е било досега“. Архиереят е председател на окръжното земско управление, подписва всички документи, разрешаването на споровете и делата на местните жители

⁵⁸ Atanasov, G. Durostorum, p. 576.

⁵⁹ Вж. общо Атанасов, Г. Християнският Дуросторум-Дръстър.

⁶⁰ Fernendžin, E. Acta Bulgariae ecclesiastica ab a. 1565 usque ad a. 1799. Zagrabiae, 1887, p. 263.

⁶¹ Документи за католическата дейност в България през XVII в. Съставители Б. Примов, П. Сарийски, М. Йовков, София, 1993, с. 361, 372 – 373.

⁶² Cantemir, D. Istoria Imperiului Ottomani. □ II. București, 1878, p. 444 – 445.

⁶³ Данова, Н. България и българите в гръцката книжнина (XVII – средата на XIX век). София, 2016, с. 63.

⁶⁴ Пак там, с. 122.

⁶⁵ Пак там, с. 174.

⁶⁶ Снегаров, И. История на Охридската архиепископия-патриаршия. Т. 2. От падането ѝ под турците до нейното унищожение (1394 – 1767). София, 1995, с. 420 – 421; Тютюнджиев, И. Търновската митрополия през XV – XIX в. Велико Търново, 2007, с. 63 – 67.

се предоставя нему – въобще „вътрешният ред остава без всякаква промяна“⁶⁷. Митрополитът на Силистра има сановници (логотет, скевофилакс, доместик и др.), избирани сред видните духовни и светски лица на града, както е в Търново, Пловдив, Охрид и т.н.

Дръстърските предстоятели през османския период са разглеждани в научната литература⁶⁸, така че тук ще се спрем само на няколко от тях. Силистренският митрополит Калист участва във Фераро-Флорентинския събор (1438–1439 г.) и подписва Флорентинската уния (1439 г.), с която Византия признава върховенството на папата, за да може да се създаде военнополитически съюз срещу османците. Въпреки че Дръстър и диоцезът му са в границите на Османската империя, Калист е сред антиосманските църковни предстоятели на събора⁶⁹. Така той пренебрегва личната си безопасност заради голямата цел. Все пак трябва да се посочи, че търновският митрополит Игнатий също подписва унията⁷⁰, а територията и на неговия диоцез е под властта на султана. И за двамата духовници няма последици. Но „незаинтересоваността“ на османските власти към делата на църковните дейци е само привидна. Рискът остава. За пример може да ни послужи участието на охридския архиепископ Варлаам, който е заподозрян от турците в измяна и обезглавен на 28 май 1598 г.,⁷¹ или на редица вселенски патриарси, загубили живота си поради същите подозрения.

Влашките владетели дълбоко почитат древния църковен престол на Силистра. На освещаването на църквата „Св. Георги Нови“ в Букурещ през 1707 г., чийто ктитор е воеводата Константин Брънковяну (1688–1714), присъстват много висши духовници, сред които йерусалимският патриарх Хрисант и силистренският митрополит Атанасий⁷². Йеротей Комнин (1658–1719), най-бележитият митрополит на Силистра (1710–1719) през османския период, ерудирана личност, автор на съчинения по теология, история, география и т.н., е близък с Константин Брънковяну и му посвещава свои творби⁷³. Настоящи и бивши дръстърски предстоятели вземат участие при избора на някои влашки митрополити и епископи⁷⁴. Архиереите на Силистра много разчитат на помощта, идваща от воеводите на Влахия. По времето на силистренския църковен глава Макарий (ок. 1650–ок. 1672), господарят Григорий I Гика (1660–1664, 1672–1673), издейства султански ферман и финансира построяването на митрополитската църква „Отсичане на главата на Йоан Кръстител“, която е сравнително голяма за тогавашните обществени условия на Балканите⁷⁵. Въпреки че следващите данни излизат от хронологичната рамка на настоящата работа, те трябва да бъдат отбелязани, защото помощта, оказвана от влашките владетели на Силистренската митрополия, е още една изява на тяхното традиционно покровителство на духовния живот в българските земи под османска власт. Ограничени в действията си, лишени от възможността да водят самостоятелна политика, воеводите се ангажират с градежа на църкви и манастири, за

⁶⁷ Конобеев, В. Д. Българското националноосвободително движение. Идеология, програма, развитие. София, 1972, с. 233 – 235.

⁶⁸ Димитров, С., Жечев, Н., Тонев, В. История на Добруджа 3, с. 100 – 103.

⁶⁹ Пак там, с. 100.

⁷⁰ Тютюнджиев, И. Търновската митрополия, с. 126 – 127.

⁷¹ Иванов, Й. Български старини из Македония. Под редакцията на проф. Б. Ангелов и проф. Д. Ангелов. Фототипно издание. София, 1970, с. 43; Снегаров, И. История 2, с. 194.

⁷² Фра-Lisseanu, G. Incercale, p. 204.

⁷³ Cicanici, O., Cernovodeanu, □ Contribution à la connaissance de la biographie et de l' oeuvre de Jean (Hierotée) Comnène (1668 – 1719). // Balkan studies, 1971, № 12, p. 143 – 186; Димитров, С. Жечев, Н. Тонев, В. История на Добруджа 3, с. 102, 109 – 110.

⁷⁴ Фра-Lisseanu, G. Incercale, p. 207 – 208, 210.

⁷⁵ Атанасов, Г. За локализацията на късносредновековната църква № 3 и за датата на средновековната църква № 1 в Силистра. // Acta Musei Varnaensis. Българските земи Средновековието (VII – XVIII в.). международна конференция в чест на 70-годишнината на проф. Александър Кузев, III, 2002, № 2, с. 327 – 329, 332.

да оставят добър спомен за своите дела в паметта на поколенията. Османски документ от средата на март 1741 г. дава сведение, че влашкият господар (най-вероятно Константин Маврокордат, управлявал за трети път Влахия между 27 ноември 1735 и 16 септември 1741 г.) е ремонтирал без позволение същата митрополитска църква в Силистра: „Пише ни се, че влашкият воевода без царска заповед поправил църквата, като възвишил стените и свода и наново съградил няколко стаи в нея...“⁷⁶ В хрисовул на господаря на Влахия Александър Ипсиланти (1774–1782, 1796–1797) от 21 март 1777 г. се посочва и водещата роля на влашкия воевода Григорий II Гика (1733–1735, 1748–1752) във възстановяването на порутения митрополитски храм: „Също така господство ми, бидейки с благочестива мисъл за Божествените свети места и манастири, включва господство ми и светата Божествена митрополия на град Дръстър отвъд Дунава, където се почита и празнува покровителят на светата глава на светия славен пророк Йоан Предтеча и Кръстител, тъй като светата митрополия е построена и въздигната от покойния Гика Григорий вода Първи според възможностите на онова време. После, след време, сградите в околния двор се порутиха. Църквата се рушеше без никой да си направи труда да работи по нея и в това състояние остана до второто господаруване [1748–1752] на покойния Григорий Гика вода Втори, когато господство му усърдно се потруди пред великите господари [османските султани] и издейства царски ферман, чрез който беше дадено неограничено разрешение [за ремонта]. Така с помощта на господство му и с усърдието на тогавашния митрополит се построиха и издигнаха наново сградите в околния двор, поправи се също църквата и се изградиха къщи, но с много разходи и дългове“⁷⁷. По този начин в средата на XVIII в. е подновен целият комплекс от сгради, който представлява средището на Силистренската митрополия – църквата, резиденцията на предстоятеля и други постройки. С това не се изчерпват грижите на влашките господари. През XVIII – началото на XIX в. воеводите издават грамоти, с които ежегодно даряват 500 и дори 650 къса каменна сол от Окна Сланик на „светата митрополия на град Дръстър“⁷⁸.

Филип Станиславов пише през 1659 г. за 12 църкви в Силистра⁷⁹ – значителен брой за български град по това време. Тамошните християни живеят в 15 махали, всяка от които носи името на свещеник: поп Добрика, поп Куцар, поп Иван, поп Върбан и т.н. Наличието на около 20 свещеници в града през 1569 г. също говори за неговата роля като църковен център⁸⁰. Османски опис от същата година свидетелства, че край Силистра се намира манастир на име „Св. Георги“⁸¹. Когато руският духовник Йон Маленко посещава града през 1651 г., отбелязва, че в него има „метох за йерусалимския патриарх в храма „Пресвета Богородица“ и допълва, че „тук живеят монаси, събират милостиня за гроба Господен“⁸². В „Зографския поменик“, в който са записани поклонници и дарители на светогорския манастир „Св. Георги Зограф“ в периода 1527 – 1728 г., присъстват и двама духовници от Силистра: Исае йеромонах и Васил йеромонах⁸³. При събарянето на старата силистренска църква „Св. Георги“ през 1860 г., за да бъде отворено място за строеж на нова, са открити богослужебни книги, една от които е датирана в 1613 г.⁸⁴

⁷⁶ Дорев, П. Документи за българската история. Т. III. Документи из турските държавни архиви. Ч. I. (1564 – 1872). София, 1940, с. 42.

⁷⁷ Фра-Lisseanu, G. *Incercale*, p. 204 – 205, 223 – 225.

⁷⁸ *Ibidem*, p. 205 – 206.

⁷⁹ Fermeňžin, E. *Acta Bulgariae ecclesiastica*, p. 263.

⁸⁰ Димитров, С., Жечев, Н., Тонев, В. История на Добруджа 3, с. 104.

⁸¹ Пак там, с. 106.

⁸² Руски пътеписи за българските земи (XVII – XIX век). Съставителство, предговор, коментар и бележки М. Кожухарова. София, 1986, с. 21.

⁸³ Иванов, Й. Български старини, с. 496.

⁸⁴ България II/80 (1860), с. 428 – 429.

Диоцезът на Силистренската митрополия обхваща по-голямата част от Добруджа, като границата му с Варненската митрополия изглежда е минавала южно от с. Карахарманлък (дн. Ваду), където свършва Бабадагската каза, намираща се под църковната юрисдикция на дръстърския предстоятел⁸⁵. Християнски храмове има и в други градове и селища на Силистренската епархия. Българският католически деец Петър Богдан Бакшев (1601–1674) пише през 1641 г. за Бабадаг: „Къщите на схизматици са 60 с около 450 души. Имат църква от дърво, покрита със слама, посветена на св. Параскева или св. Петък, която българите наричат св. Петка“⁸⁶. Този скромен храм споменава и Филип Станиславов, когато описва града 18 години по-късно: „Има около 300 къщи на български, гръцки и влашки схизматици, около 2000 души. Имат една църква“⁸⁷. Станиславов дава ценно сведение, от което се разбира, че Бабадаг е под църковната юрисдикция на силистренския предстоятел: „Обикновено го [града] посещава архиепископът на Дуросторум или Силистра“⁸⁸. Бабадагската „стара полуподземна дървена църквица“ се запазва до 1836 г., когато е съборена, за да бъде издигнат на нейно място каменният храм „Св. Димитър“. Тогава е бил намерен основният ѝ камък с надпис „Симеон“ и годината 1535⁸⁹. В грамота от 21 март 1777 г. влашкият воевода Александър Ипсиланти дарява с по 25 талера годишно църквите в Бабадаг и Черна вода, намиращи се в епархията на дръстърския митрополит, за да се купят тамян, масло и свещи. Храмовете са получавали тези дарения и преди това, както е посочено в хрисовул (1769 г.) на Григорий III Гика, господар на Влахия (1768–1769)⁹⁰. Влашките воеводи продължават да поддържат църквите в двата града и дори увеличават отделените средства. В грамота на Йоан Караджа (1812–1818) от 15 юли 1814 г. между другото пише: „Пожела господство ми да дари милост на тези две свети църкви, като заповядах да получават от владетелските митници по 100 талера годишно през всички години – за тамян, масло и свещи. Епитропът на църквата „Св. Димитър“ да вземе 50 талера, а този на църквата „Св. Никола“ – други 50 талера, за да бъдат в помощ на тези свети църкви, които имаха такава голяма милост от предишни братя господари, така и от господство му Александър вода Мурузи с хрисовул от годината 1793, 16 юни, както видяхме“⁹¹. През 1652 г. Евлия Челеби посочва, че в богатото и многолюдно селище Вистер (наречено от него „Астрабад“=Естер-абад), намиращо се в Бабадагската нахия на Ози еялет, има 1500 хубави къщи, изградени от дъски и покрити с керемиди, и „много църкви“⁹². В изворите се срещат различни варианти на името му: Vister, Ester, Ister, Istere, Wistwar и др.⁹³ Освен като село, заради своето значение и многобройно население Вистер е характеризирани и като „касаба“ (градче), „важен град“, „малък християнски град“⁹⁴. Големият брой църкви в селището може да се обясни както с привилегирования му дервентджийски статут, така и с друг важен факт, отбелязан от османския автор – християните в него са подавяващо мнозинство⁹⁵. По време на пътуването на антиохийския патриарх Макарий през Добруджа в 1659 г. Иглица, разположена на двадесетина километра южно от гр. Мачин, представлява малко градче

⁸⁵ Димитров, С., Жечев, Н., Тонев, В. История на Добруджа 3, с. 98.

⁸⁶ Călători străini despre Țările Române. Vol. V. București, 1973, p. 222.

⁸⁷ Fermendžin, E. Acta Bulgariae ecclesiastica, p. 263.

⁸⁸ Ibidem, p. 263.

⁸⁹ Марков, М. Историческите права на България върху Добруджа. София, 1917, с. 52.

⁹⁰ Цфра-Lisseanu, G. Incercale, p. 206, 227.

⁹¹ Urechia, V. A. Istoria romanilor. T. X. □ A. București, 1900, p. 236 – 237; Цфра-Lisseanu, G. Incercale, p. 206, 227.

⁹² Гаджанов, П. Пътуване, с. 679; Mateescu, T. Un oraș dobrogean dispărut – Ester. // Цntice, 1969, № 2, p. 418.

⁹³ Mateescu, T. Un oraș, p. 413 – 426.

⁹⁴ Ibidem, p. 418 – 419.

⁹⁵ Гаджанов, П. Пътуване, с. 679.

на българи християни, които имат една църква⁹⁶. Независимо че е под мюсюлманско управление, в градеца и по пътищата са издигнати много дървени кръстове⁹⁷, които символизират християнския му етнически облик. В османски документ от 1720 г. има сведение, че казата с център Мачин се намира под църковната юрисдикция на митрополита на Проилавия (Браила) и Измаил⁹⁸ – в този смисъл църквата в Иглица изглежда не е в силистренския диоцез. Тук е необходимо да се посочи, че в Добруджа присъстват три митрополии – Дръстърската, Варненската и Проилавската, като границите между техните епархии не са напълно уточнени от изследователите⁹⁹. Въпреки преобладаващото мюсюлманско население в областта и честите походи и нашествия, които я разоряват, тамошната църковна мрежа отчасти се съхранява.

В изложение от 1595 г. на дубровнишкия търговец Павел Джорджич до трансилванския княз Сигизмунд Батори (1581–1599, 1601–1602) се посочва, че градовете Шумград (Шумен), Преслав, Разград, Чирвениги (Червен), Русты (Русе), Данистар (Дръстър?) и Силистра „в по-голямата си част са обитавани от християни, които са повече от турците“¹⁰⁰. Според турски документи, още през първата четвърт на XVI в. мюсюлманските домакинства в Силистра, макар и с малко, надвишават християнските (193 срещу 160). Впоследствие броят на силистренските мюсюлмани и християни нараства – през 1569/1570 г. в града има 633 християнски домакинства, но постепенно разликата в полза на мюсюлманите се увеличава значително¹⁰¹. В османски регистри от 1696 и 1697 г. се отчита намаление на християнското население в Силистра, като са записани съответно 181 и 214 мъже християни, вероятно глави на домакинства¹⁰². В средата на XVII в. Евлия Челеби отбелязва, че десет от махалите в града са християнски, една – еврейска, а останалите – мюсюлмански¹⁰³. През същото столетие един русин, бивш пленник в Османската империя, твърди, че жителите на Силистра „са все турци“¹⁰⁴, но това мнение е доста пресилено и се опровергава от други посочени тук сведения. Филип Станиславов прави следното изчисление: „Къщи на българи схизматици по гръцкия ритуал 1700, около 5000 души [...] Къщи на турци 8000“¹⁰⁵. Йон Маленко, който лично пребивава в дунавския град, подчертава, че там живеят „християни българи“¹⁰⁶. В началото на XVIII в. Димитрий Кантемир пише: „Жителите турци са много малко в Силистра; повече са християните, по-специално славяни, българи и власи“¹⁰⁷. Твърдението на молдовския благородник за малкия брой турци в града е неточно¹⁰⁸. На фона на различните мнения, най-безпристрастни и прецизни са

⁹⁶ Марков, М. Историческите права, с. 56.

⁹⁷ Пак там, с. 56.

⁹⁸ Серета, А. Силистренско-Очаковският еялет, с. 61.

⁹⁹ В диоцеза на Варненската митрополия през XVI – XVII в. влизат Балчик, Каварна, Мангалия, Кюстенджа и други градове (Димитров, С., Жечев, Н., Тонев, В. История на Добруджа 3, с. 98). Въпреки че в по-стари български изследвания не се приема тезата, че северните части на Добруджа са били под юрисдикцията на митрополията на Проилавия и Измаил (Пак там, с. 99), някои добруджански градове в района на Дунавската делта са включени в нейния диоцез. В османски документ от 1720 г. има сведение, че казите на Мачин и Тулча са църковно подчинени на проилавския предстоятел (Серета, А. Силистренско-Очаковският еялет, с. 61).

¹⁰⁰ Макушев, В. Исторически споменици јужних словена и околних народа. Београд, 1882, с. 243 – 244.

¹⁰¹ Кийл, М. България под османска власт. Събрани съчинения. Съст. М. Баръмова, Г. Бойков, М. Кипровска. София, 2017, с. 802 – 804.

¹⁰² Първева, С. Създаване и запазване на колективната памет за военни конфликти в османската погранична периферия: битките на Михайл Витязул с Османската империя по време на войната на Священата лига (1593 – 1606). // ИПр, LXXI, 2015, № 3-4, с. 13 – 14.

¹⁰³ Гаджанов, П. Пътуване, с. 663.

¹⁰⁴ Руски пътеписи, с. 14.

¹⁰⁵ Fermeđžin, E. Acta Bulgariae ecclesiastica, p. 263.

¹⁰⁶ Руски пътеписи, с. 21.

¹⁰⁷ Cantemir, D. Istoria II, p. 445.

¹⁰⁸ Според регистър за извънредните данъци от 1697 – 1698 г. в Силистра има 967 мюсюлмански и 217

данните от регистрите. Все пак трябва да се отбележи важен факт: сведенията на Филип Станиславов, Йон Маленко и др. показват, че сред силистренските християни преобладават българите.

След като Мехмед I отвоюва дунавския град през 1419/1420 г., тамошната българска знат вероятно запазва частично позициите си, защото все още е нужна на османската власт. Тъй като районът е невралгичен и неведнъж е подлаган на нападения, християните играят важна роля в неговата защита. Не е случайно присъствието в османски регистър (1548 г.) на доста войнуци от Силистра и околните села Калипетрово, Сребърна, Алмалу (Алмалий), Татарище (Татареве) и Айдемир¹⁰⁹. От по-ранен регистър (1528/1529 г.) става ясно, че в града има войнушки лагатор – Димитри, син на Герги¹¹⁰. В Закон за войнуците в Никополския и Силистренския санджак от 1570 г. подробно са описани техните привилегии и задължения¹¹¹. В „Книгата на жалбите“ (1675 г.) е отбелязано прошение на немюсюлманите от Вароша в Силистра, които твърдят, че местните войнуци притежават земи, по-големи по обхват от свободните войнушки бащини, и следователно трябва да плащат данъци за земята, владяна извън бащините¹¹². През 1696 г. в Силистра има 30 войнуци, а на следващата 1697 г. – 37¹¹³. Силистренските войнуци несъмнено участват във военните кампании на тамошните османски управители. През 1573/1574 г. седем християни формират общност (джемаат) на дърводелци, железари и ковачи към Силистренската крепост и са освободени от десятък (юшур), поземлен данък (испенче), държавни аваризи (извънредни данъци) и ангарии¹¹⁴. В охраната на района вземат участие българите дервентджии. Разположеното в близост до Силистра с. Богазкьой е дервентджийско и охранява пътя, минаващ по десния дунавски бряг. В османски документ от 1576 г. са споменати двама представители на неговото християнско население – Иван и Ст(ан?)¹¹⁵. Друго голямо дервентджийско селище в Силистренския санджак и еялет е вече споменатият Вистер. Жителите му пазят важния път към Килия и Акерман, срещу което са освободени от извънредни данъци и други тегоби¹¹⁶. С освобождаване от аваризите са облагодетелствани и кюпрюджиите (мостарите) от „пазара“ Карасу (дн. гр. Меджидия в Добруджа, Румъния), задължени да охраняват и да се грижат за един мост¹¹⁷. В Силистренския санджак има и други дервентджийски селища¹¹⁸. Интересно явление е службата на возарите в Силистра и други дунавски градове, която датира преди турското завоевание и през османския период се изпълнява от християнския етнически елемент. Функциите на возарите са подобни на митническите – фискален и икономически контрол над трафика по Дунав. Те събират такса от стоките, преминаващи през пристанищата, и имат монопол върху прехвърлянето на стоки и пътници от единия на другия бряг с помощта на лодки. Освободени са от редица данъци и задължения¹¹⁹. В Кануннаме за санджака Силистра от времето на султан Сюлейман I Великолепни (1520–1566) и Закон за санджака Силистра от 1569 г. се отбелязва присъствието на

християнски домакинства (Кийл, М. България, с. 804).

¹⁰⁹ ТИБИ V София, 1974, с. 130 – 132.

¹¹⁰ Йорданов, К. Командно-управленски апарат на войнушката институция в българските земи под османска власт през XV – XVI век: йерархична структура, функции и кадрови състав. // ИПр, LXVIII, 2012, № 3-4, с. 45.

¹¹¹ ТИБИ V, с. 24 – 26.

¹¹² Андреев, С. Грозданова, Е. Българите и съседните им земи според „Книгата на жалбите“ от 1675 г. // Известия на Народната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“, 22, 1996, с. 208.

¹¹³ Първева, С. Създаване, с. 14.

¹¹⁴ Пак там, с. 13.

¹¹⁵ Țăpescu, A. Integrarea, p. 118 – 123, 130 – 131.

¹¹⁶ Ibidem, p. 121, 144 – 146.

¹¹⁷ Ibidem, p. 121.

¹¹⁸ Ibidem, p. 133.

¹¹⁹ Ibidem, p. 186 – 187.

„привилегировани“ групи население: дервентджии, доганджии (соколари), чалтъкчии (оризари), тузджии (солари), ягджии (маслари)¹²⁰.

Османският гарнизон в Силистренската крепост и съсредоточаването на войнуци и дервентджии в града и района са важна предохранителна мярка срещу заплахата от непокорните влашки воеводи, възползващи се от всяка възможност да отхвърлят ярема на васалната зависимост. През 1657 г. Конрад Якоб Хилтебранд подчертава, че дунавският град много пъти е нападан и оплячкосван от седмоградчани (т.е. трансилванци) и власи¹²¹. Евлия Челеби нарича Силистренската твърдина „защитна стена на вярата“ и обяснява причината за това название: „...ако Русенската и Силистренската крепости не съставляваха една здрава стена край Дунава, то, когато последният замръзва, влашките и молдовските неверници биха могли за два дена да стигнат до Одрин и да го нападнат ненадейно“. „Боже, опази тези крепости от вечната опасност!“ – възкликва османският пътешественик¹²². Той има право да се бои. През 1462 г. прочутият със садистичната си жестокост влашки господар Влад III Цепеш (1448, 1456–1462, 1476) погубва 6840 турци и българи в Дръстър и други две селища, които превзема и опожарява¹²³. На 8 януари 1595 г. армията на войнствения и енергичен воевода Михаил Храбри, наричан от османците „Коджа Михал“ („Големия Михал“), напада Силистра и я опустошава¹²⁴. Хиляди българи се сражават на страната на Михаил, надявайки се на помощта му за освобождението на своето отечество, но мнозина се обръщат против него, за да спасят от разорение родните си места. Християните от Силистра оказват сериозен отпор на армията на влашкия господар и затова Високата порта ги освобождава от заплащането на редица данъци. Те обаче не получават данъчни облекчения без нищо в замяна и поемат задължението да издържат и екипират два военни кораба¹²⁵. Тяхната помощ е нужна и след смъртта на Михаил Храбри през 1601 г., защото заплахата за дунавския град от страна на Влахия не е отстранена. В началото на 1603 г. войската на влашкия владетел Раду Шербан (1601, 1602–1610, 1611), състояща се от 12 000 власи и 2000 трансилвански секеи, преминава замръзалия Дунав (за такава опасност през зимата споменава Евлия Челеби) и разграбва Силистра¹²⁶. Господарите на Влахия атакуват града, защото той е „сърцето“ на еялета, но много други крепости в неговите предели също са подложени на нападения от влашките и молдовските воеводи, които искат да разкъсат контролиращия ги обръч от твърдини.

Привилегиите на християните от дунавския град и тяхната роля в неговата отбрана им дават самочувствие, което проличава в поведението им. В султанска заповед до силистренския кадия от 1695 г. се нарежда да бъдат наказани войнуците Яни Михал от Силистра, Никола, известен с прозвището „Ак-Оглан“, и Коле от Калипетрово, защото се бунтуват и размиряват другите войнуци¹²⁷. В заповед от 1730 г. султанът заповядва на силистренския управител да събере оръжието от местните християни, като изтъква следната причина: „Ти, който си споменатият управител, ни долагаш, че мнозинството от раята, която живее в Силистра и съседните околии, била противозаконно въоръжена със саби, пушки и други военни оръжия и че денонощно и явно въоръжена се разхождала по пътища, градове и села; и освен че нанасяла вреда на мохамеданското

¹²⁰ Гълъбов, Г. Турски извори за историята на правото в българските земи. Т. I. София, 1961, с. 262 – 275.

¹²¹ Немски и австрийски пътеписи за Балканите (XVII – средата на XVIII в.), с. 78.

¹²² Гаджанов, П. Пътуване, с. 660.

¹²³ Bogdan, I. Vlad Ţepeş şi Naraţiunile Germane şi Ruseşti asupra lui. Studiu critic. Bucureşti, 1896, p. 81.

¹²⁴ Canaitescu, □ □ Mihai Viteazul. Bucureşti, 1936, p. 110; Велики, К. Походите на Михай Витязул на юг от Дунав. // ИПр, XXIX, 1973, № 1, с. 64.

¹²⁵ Първева, С. Българи на служба в османската армия: военни и военнопомощни задължения на градското население в Никопол и Силистра през XVII в. // Контрасти и конфликти „зад кадър“ в българското общество през XV – XVIII в. София, 2003, с. 239 – 243; Първева, С. Създаване, с. 15 – 17.

¹²⁶ Пъра-Lisseanu, G. Incercale, p. 162, 164.

¹²⁷ Дорев, П. Документи, с. 29.

население, но с това застрашавала реда на страната, като вършела убийства, грабежи и други разбойничества. Когато се поискало да ѝ се вземе оръжието, тя се приготвяла за бой¹²⁸.

Благодарение на стратегическото си значение, Силистра е прочут търговски град. Евлия Челеби пише, че „повечето жители са влашки и молдовски търговци“¹²⁹. Това твърдение е пресилено, но свидетелства за развитата търговия в града и оживените търговски контакти с Влахия и Молдова. В Букурещ през XVIII в. живеят много търговци от Силистра, наречени „дърсторени“ („дръстърци“)¹³⁰. Някои богати силистренци поддържат делови контакти с висши сановници в Дунавските княжества. От писмо (1757 г.) на молдовския болярин Йоан Теодор Калимахи, който малко по-късно е поставен от Високата порта за господар на Молдова (1758–1761), става ясно, че джелепинът Йован Силистрили (Силистренеца) е негов съдружник в търговията с овце¹³¹. В района на дунавския град, както в цялата българска земя, са силно развити скотовъдството и произлизащата от него продажба на добитък и кожи. В сметководната книга (1590–1605 г.) на дубровнишкия търговец Бенедето ди Рести са записани редица силистренски търговци, които продават кожи на дубровничаните, а купуват от тях платове¹³². Други жители на Дубровник също имат търговски отношения със силистренци¹³³. В джелепкешански регистър от 1573 г. са записани голям брой християни от Силистра: Герги Никола, Драгошин и Чернока, синове на Димо, Никола Иван, Иван Димитри, Петре Недялко, Лучкан Мърдан, Иван Димо, Мачко Драги и т.н. Тези джелепкешани, които срещу доставката на овце, кози и друг добитък се ползват с някои привилегии, са едри скотовъдци с добро материално и обществено положение. Между тях се срещат кожари, казанджии, търговец, шивач, бакалин, свещар, железар и т.н.¹³⁴ Има дори войнуци – Иван войнук¹³⁵. Интересно е присъствието сред силистренските джелепкешани на някой си Сиве воевода от махалата „Поп Иван“. Името „Сиве“ се среща сред християнските жители на Силистра – има махала „Поп Сиве“, а друг джелепкешанин се казва Сиве Тодоран¹³⁶. Ако съдим от воеводската му титла, вероятно споменатият Сиве воевода е знатен християнин, който освен джелепкешанството, може би има и други важни задължения към османската власт, например свързани със защитата на дунавския град. Във втората половина на XVII в. се среща сведение за силистренски българи корабоприетатели със значителни доходи. Марко, Нешо и Славко получават държавна поръчка да превозят на корабите си оръдия и 15 000 снаряда от Белград до Силистра. За извършената дейност на Марко са заплатени 8000 гроша, на Нешо – 14 000 и на Славко – също 14 000¹³⁷.

В облеклото и накитите си богатите силистренски семейства се стремят да наподобяват европейската знат. От големите количества закупувани дубровнишки,

¹²⁸ Пак там, с. 40.

¹²⁹ Гаджанов, П. Пътуване, с. 666.

¹³⁰ Giurescu, C. C. Istoria Bucureștilor din cele mai vechi timpuri pîna în zilele noastre. București, 1966, p. 305; Бояджиев, П. Партений Павлович. София, 1988, с. 6.

¹³¹ Iorga, N. Studii și documente cu privire la istoria romanilor. Vol. XXI. Documente interne. București, 1911, p. 244 – 246; Бояджиев, П. Партений Павлович, с. 6.

¹³² Вж. общо Бенедето Марино ди Рести. Сметководна книга (1590 – 1605). Т. 2. Съставителство, превод и индекси П. Петров. София, 2006. Вж. също Вечева, Е. Търговията на Дубровник с българските земи (XVI – XVIII в.). София, 1982, с. 128 – 129.

¹³³ Вечева, Е. Търговията, с. 129 – 130.

¹³⁴ Цветкова, Б. Ценен османски източник за историята на Добруджа през XVI в. – Известия на Народния музей-Варна, 8, 1972, с. 212 – 213. За задълженията и статута на джелепкешаните вж. Грозданова, Е. Андреев, С. Джелепкешаните в българските и съседните им земи през XVI – XVIII век. По документи от наши и чужди архиви. София, 1998, с. 56 – 93.

¹³⁵ Цветкова, Б. Ценен османски източник, с. 212.

¹³⁶ Пак там, с. 212 – 213.

¹³⁷ Липчев, Р. Възрожденска Силистра, с. 37.

венециански и флорентински платове може да се съди за съществуването в Силистра на градски елит с изискани вкусове¹³⁸. При археологическите проучвания на силистренската църква „Отсичане на главата на Йоан Кръстител“ е открита обица от XVII – XVIII в., сходна с обици от селата Арбанаси (Великотърновско) и Пороище (Разградско), както и с такива, принадлежащи на аристокрацията във Влахия¹³⁹. Щом в добруджанското селище Вистер има издигнати и състоятелни християнски фамилии, за което свидетелстват намерените изящно изработени сребърни пръстени, обици, пафти и т.н. от XVI – XVIII в.¹⁴⁰, това в още по-голяма степен може да се отнесе към Силистра, където живеят богати търговци и джелепкешани.

Изглежда големият български възрожденец Партений Павлович (кр. на XVII /нач. на XVIII в.–1760) от Силистра също е произхождал от изтъкнато семейство, за да учи в гръцко училище в своя роден град и да продължи образованието си в прочутата Княжеска (Бейска) академия „Св. Сава“ в Букурещ¹⁴¹. Негови силистренски учители са Палеолог Константинополитанина и хаджи Тетради¹⁴², които несъмнено са били видни личности сред християните в дунавския град. Палеолог идва в Силистра от Цариград и вероятно е свързан с прочутата аристократична фамилия на Палеолозите¹⁴³, а Тетради е имал достатъчно средства, за да отиде на поклонение на Божи гроб.

*

В периода от началото на XV до началото на XVIII в., разгледан в настоящата публикация, Силистра запазва ролята си на значителен военноадминистративен и църковен център в българските земи, но след 1419/1420 г. градът се развива при коренно променена обстановка, защото вече е управляван от могъща мюсюлманска империя. Под властта на Мирчо I Дръстър е един от най-големите и най-важните му градове, средище на област, управлявана от кефалия. След окончателното му завоюване от османците, градът е център първо на обширен санджак, после на внушително по обхват бейлербейство. Силистра е един от най-значимите градове на Високата порта, а неговите паши са сред най-могъщите управители на султана – те се разпореждат над огромна територия, а военната им сила осигурява защитата на северната граница, застрашава съседните християнски държави и контролира Влахия и Молдова да спазват васалните си задължения. Тяхната мощ е причина за някои от първите прояви на центробежни тенденции в Османската империя. Над Силистра, разположен на границата с Влашкото княжество, тегне заплахата от нападения и неговото многобройно християнско население участва в защитата му. Дунавският град е митрополитски престол и в столетията на чуждоверско господство се съхранява като средище на духовност и култура. Изворите свидетелстват, че в Силистра през този период е съществувал християнски обществен елит: духовници, учители, търговци, собственици на кораби, войнушки предводители, богати занаятчии и джелепкешани. Вероятно не само влашките воеводи, но и тези видни християни (повечето българи) са правили дарения на Силистренската митрополия и са поддържали християнския дух. За съжаление само археологическите проучвания ни дават откъслечна информация за църквите в Силистра, строени преди Възраждането. Така имената на знатни първенци и щедри ктитори са загубени завинаги. Въпреки това наличните данни показват

¹³⁸ Вечева, Е. Търговията, с. 128.

¹³⁹ Атанасов, Г. За локализацията, с. 328; Вачев, Х. Арбанаси. Велико Търново, 2008, с. 95.

¹⁴⁰ Custurea, G. Cercetarile arheologice din Necropola așezării medievale Ester-Tîrgușor. // MCA, 1986, № 16, p. 300 – 304; Mototolea, A. Elementele de urbanism în Dobrogea otomană (sec. XVI – XVIII). – In: Dobrogea. Coordonate istorice și arheologice. Tulcea, 2016, p. 182.

¹⁴¹ Бояджиев, П. Партений Павлович, с. 8 – 13, 69.

¹⁴² Пак там, с. 8, 66.

¹⁴³ За Палеолозите през османския период вж. Iorga, N. Bizanț după Bizanț. București, 1972, p. 116 – 117.

активната роля на християните в живота на големия дунавски град.